

Григор'єва Вікторія Василівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права
Маріупольського державного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4997-803X>

ЮРИДИЧНА КЛІНІКА ЯК СОЦІАЛЬНО-ОСВІТНЯ ІНСТИТУЦІЯ: ООНВЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджено необхідність оновлення функціонального призначення юридичних клінік в умовах воєнного стану. Обґрунтовано, що сучасний розвиток правничої освіти, заснований на компетентнісному підході, зумовлює зростання ролі юридичних клінік як ефективного інструменту формування професійних компетентностей майбутніх правників, поєднання теоретичної підготовки з практичною діяльністю та набуття досвіду правозастосування. На підставі аналізу науково-практичних підходів до визначення сутності та функцій юридичних клінік, а також розвитку юридичного клінічного руху в Україні, зокрема з урахуванням наявних підходів до його періодизації, встановлено тенденцію до поступового розширення їх функціонального призначення та ускладнення змісту діяльності.

Встановлено, що в умовах воєнного стану змінюється характер правових потреб учасників юридичних клінік, які набувають комплексного характеру та поєднують юридичні, соціальні та психоемоційні аспекти. Водночас обґрунтовано, що діяльність юридичних клінік здійснюється в умовах багаторівневої вразливості (multi-layer vulnerability environment), яка охоплює не лише клієнтів, але й здобувачів правничої освіти, викладачів та інших учасників клінічного процесу, що зумовлює додаткове психоемоційне навантаження та впливає на ефективність взаємодії.

Дослідженням встановлено важливість врахування психологічно чутливого підходу до надання правової допомоги та визначено його значення для ефективності клінічної діяльності. Доведено, що в умовах воєнного стану зазначений підхід має бути розширений шляхом врахування психоемоційного стану здобувачів правничої освіти, які можуть виступати не лише суб'єктами надання правової допомоги, але й носіями власного травматичного досвіду, що впливає на процес професійної підготовки та результати навчання.

За результатами дослідження запропоновано теоретичні підходи до впровадження змін у діяльності юридичних клінік, що передбачають інтеграцію психологічно чутливого компоненту в освітню та практичну діяльність, розвиток рефлексивних і супервізійних практик, а також формування подвійно орієнтованої моделі клінічної освіти.

Ключові слова: юридичні клініки; правнича освіта; воєнний стан; психологічно чутливий підхід; багаторівнева вразливість; клінічна освіта; професійні компетентності.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю переосмислення діяльності юридичних клінік в умовах воєнного стану, який вплинув не лише на характер правових потреб населення, але й на всіх учасників клінічної діяльності. Сучасні юридичні клініки функціонують у середовищі підвищеного соціального та психоемоційного навантаження, що стосується як клієнтів, так і здобувачів правничої освіти, викладачів та інших суб'єктів, залучених до організації їх роботи.

З одного боку, клієнти юридичних клінік, зокрема військовослужбовці, ветерани, внутрішньо переміщені особи, звертаються з комплексними проблемами, що поєднують юридичні, соціальні та психоемоційні аспекти. З іншого боку, здобувачі правничої освіти, які беруть участь у діяльності юридичних клінік, також можуть мати власний досвід переживання війни або перебувати під впливом пов'язаних із нею факторів, що обумовлює додаткове психоемоційне навантаження у процесі клінічної діяльності.

У цих умовах юридична клініка перестає бути виключно освітнім інструментом або механізмом надання правової допомоги та набуває ознак складної соціально-освітньої платформи, функціонування якої відбувається в умовах взаємодії різних форм вразливості. Це зумовлює необхідність формування нових підходів до організації діяльності юридичних клінік, зокрема впровадження психологічно чутливого підходу, що враховує психоемоційний стан усіх учасників клінічного процесу.

Попри наявність досліджень, присвячених ролі юридичних клінік у системі правничої освіти, питання їх функціонування в умовах такої подвійної (а фактично – багаторівневої) вразливості залишаються недостатньо розробленими. У цьому контексті діяльність юридичних клінік доцільно розглядати як таку, що здійснюється в середовищі *«multi-layer vulnerability environment»*, що і визначає актуальність цього дослідження.

Метою дослідження є осмислення трансформації функціонального призначення юридичних клінік в умовах воєнного стану через аналіз їх розвитку, сучасних викликів та впровадження психологічно чутливого підходу до клінічної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження діяльності юридичних клінік демонструють еволюцію їх функціонального призначення від виключно освітнього інструменту до комплексного механізму забезпечення доступу до правосуддя та соціальної підтримки вразливих груп населення. У міжнародній доктрині ця трансформація найбільш повно відображена в межах концепції *clinical legal education (CLE)*.

Класичні підходи до клінічної правничої освіти обґрунтовані у працях W. P. Quigley, який визначає юридичну клініку як середовище інтеграції теоретичних знань і практичних навичок через безпосередню роботу з клієнтами [3, с. 449–456]. Подальший розвиток цієї концепції здійснено R. Stuckey, який підкреслює необхідність практико-орієнтованого навчання як обов'язкового складника сучасної правничої освіти [5]. Водночас M. M Barry @ colleagues акцентує на соціальній місії юридичних клінік, зокрема їх ролі у забезпеченні соціальної справедливості та доступу до правової допомоги [1].

Окремого розвитку в межах американської правничої доктрини набув напрям, пов'язаний із діяльністю юридичних клінік у сфері захисту прав ветера-

нів. Зокрема, діяльність спеціалізованих клінік, як-от Yale Law School Veterans Legal Services Clinic та Harvard Law School Veterans Legal Clinic, демонструє інтеграцію правової допомоги з урахуванням специфіки психоемоційного стану клієнтів, зокрема осіб, які зазнали травматичного досвіду під час військової служби. У цьому контексті досвід юридичних клінік США свідчить, що ефективна правова допомога військовослужбовцям і ветеранам потребує врахування не лише юридичних, але й психоемоційних аспектів їх стану, що наближає клінічну діяльність до підходів, орієнтованих на роботу з травматичним досвідом [4].

Важливим теоретичним підґрунтям такого підходу є концепція «trauma-informed lawyering», розроблена S. Katz, яка передбачає врахування травматичного досвіду клієнта в процесі правового консультування та необхідність модифікації поведінки юриста з метою запобігання повторній травматизації [2]. У межах цієї концепції юридична клініка розглядається не лише як інструмент надання правової допомоги, але і як освітнє середовище формування навичок роботи з травматизованими клієнтами.

Водночас міжнародні дослідження переважно зосереджені на клієнтоцентричному підході, залишаючи поза увагою психоемоційний стан самих здобувачів правничої освіти. У цьому контексті українські реалії, зумовлені воєнним станом, формують нові виклики для діяльності юридичних клінік.

У національній правничій науці розвиток юридичних клінік доцільно розглядати у контексті трансформації підходів до правничої освіти загалом. Зокрема, В. Комаров, обґрунтовуючи компетентнісний підхід до організації вищої юридичної освіти, підкреслює орієнтацію освітнього процесу на досягнення професійних компетентностей майбутніх правників та необхідність формування інноваційних моделей навчання [10, с. 20–37]. У цьому контексті юридичні клініки виступають як один із ключових інструментів реалізації такої моделі, забезпечуючи поєднання теоретичної підготовки з практичною діяльністю. Сучасні дослідження розвивають зазначений підхід: Р. Ю. Келемен розглядає юридичну клініку як ефективний засіб формування професійних навичок і правничого мислення [9, с. 114–127], тоді як Є. Дуліба та В. Теремецький акцентують на її подвійній ролі як форми навчання і механізму реалізації права на правову допомогу [8, с. 132–139]. Організаційно-правові засади діяльності юридичних клінік аналізує А. А. Шелепа [14]. Отже, юридичні клініки постають як важливий складник реалізації компетентнісної моделі правничої освіти, однак їх трансформація в умовах воєнного стану та врахування психоемоційних аспектів діяльності залишаються недостатньо дослідженими.

У вітчизняній доктрині розвиток юридичних клінік пов'язується також із тенденцією до їх спеціалізації. Зокрема, А. В. Галай обґрунтовує доцільність переходу від універсальної моделі діяльності юридичних клінік до спеціалізова-

них форм, що забезпечують більш глибоку підготовку здобувачів та підвищення якості правової допомоги [7, с. 10–18].

Отже, юридичні клініки в українській доктрині постають як багатофункціональний інститут, однак питання їх трансформації в умовах воєнного стану та врахування психоемоційних аспектів діяльності залишаються недостатньо дослідженими. У сучасних умовах така спеціалізація може отримати подальший розвиток через формування напрямів діяльності юридичних клінік, орієнтованих на роботу з вразливими категоріями клієнтів, зокрема військовослужбовцями та ветеранами, що потребує врахування їх психоемоційного стану.

Важливу роль у формуванні сучасного бачення діяльності юридичних клінік в Україні відіграє Асоціація юридичних клінік України, яка розробила Стандарти діяльності юридичних клінік України, що визначають основні принципи їх функціонування [12; 13]. Водночас аналіз цих стандартів свідчить про відсутність системного врахування психологічного компонента у діяльності клінік.

Після 2022 року в Україні спостерігається зростання інтересу до проблематики доступу до правової допомоги в умовах воєнного стану, зокрема щодо військовослужбовців та внутрішньо переміщених осіб. У цьому контексті аналітичні матеріали Координаційного центру з надання правової допомоги підтверджують значне зростання кількості звернень від зазначених категорій осіб та ускладнення характеру правових проблем [11].

Отже, аналіз міжнародних та національних джерел дає змогу зробити висновок про наявність наукової прогалини, що полягає у відсутності комплексного підходу до дослідження діяльності юридичних клінік в умовах воєнного стану з урахуванням як потреб клієнтів, так і психоемоційного стану здобувачів правничої освіти. Це зумовлює необхідність формування нової концептуальної моделі юридичної клініки, яка інтегрує правовий, соціальний та психологічно чутливий складники.

Виклад основного матеріалу. Розвиток юридичних клінік в Україні характеризується поступовою інституціоналізацією та розширенням їх функціонального призначення. Важливим етапом наукового осмислення цього процесу є спроби періодизації діяльності юридичних клінік, що дають змогу систематизувати їх еволюцію у контексті змін правничої освіти.

Зокрема, Н. Б. Арабаджи пропонує періодизацію розвитку юридичних клінік, розглядаючи їх як інноваційну форму реалізації юридичної освіти та підкреслюючи поступовий перехід від експериментальної моделі до інституційно закріпленого елемента освітнього процесу [6, с. 158–161]. Такий підхід є важливим для розуміння логіки становлення клінічного руху в Україні.

Формування інституційних засад діяльності юридичних клінік значною мірою пов'язане з діяльністю Асоціація юридичних клінік України, яка забезпечила розробку стандартів їх функціонування та методичний супровід [13].

Водночас сучасні умови функціонування правничої освіти в Україні, зумовлені воєнним станом, актуалізують необхідність подальшого розвитку підходів до періодизації. Зокрема, наявні наукові моделі не повною мірою враховують вплив воєнних дій на зміст діяльності юридичних клінік та характер правових потреб їх клієнтів.

Зростання кількості звернень від військовослужбовців, ветеранів та внутрішньо переміщених осіб підтверджується аналітичними матеріалами Координаційного центру з надання правової допомоги [11], що свідчить про зміну структури правових запитів.

У зв'язку з цим доцільним є доповнення наявних підходів до періодизації шляхом виокремлення сучасного етапу розвитку юридичних клінік, що формується в умовах воєнного стану. Цей етап характеризується не лише кількісними змінами у діяльності клінік, але й якісною трансформацією змісту правової допомоги.

На відміну від попередніх етапів, сучасний період розвитку юридичних клінік пов'язаний із необхідністю врахування комплексного характеру правових проблем, які поєднують юридичні, соціальні та психоемоційні аспекти. У цьому контексті доцільним є врахування підходів «trauma-informed lawyering», обґрунтованих S. Katz, що передбачають адаптацію правової допомоги до стану клієнта [2].

Отже, сучасний етап розвитку юридичних клінік доцільно розглядати як окрему фазу їх еволюції, що відображає трансформацію їх функціонального призначення та формування нових підходів до клінічної діяльності.

Сучасні умови функціонування юридичних клінік, зумовлені воєнним станом, актуалізують необхідність переосмислення підходів до надання правової допомоги. Зростання кількості звернень від осіб, які мають травматичний досвід (військовослужбовці, ветерани, внутрішньо переміщені особи), обумовлює потребу врахування не лише юридичних, але й психоемоційних аспектів правових проблем.

У міжнародній правничій доктрині відповідь на ці виклики сформульована в межах концепції «trauma-informed lawyering», розробленої S. Katz, яка передбачає адаптацію правового консультування до психологічного стану клієнта та необхідність уникнення його повторної травматизації [2]. У межах цього підходу юридична клініка розглядається не лише як інструмент надання правової допомоги, але і як освітнє середовище, в якому здобувачі опановують навички роботи з вразливими категоріями клієнтів.

Водночас важливим аспектом клінічної освіти є формування здатності до професійної рефлексії. У цьому контексті принципове значення має підхід W. P. Quigley, який підкреслює, що ключовим елементом навчального процесу в юридичній клініці є саме самооцінка здобувача. Як зазначає дослідник, вирішальне значення має здатність студента до самостійного аналізу власної діяльності,

що забезпечує розвиток навичок самонавчання та професійного вдосконалення [3, с. 449–456].

Зокрема, ідея пріоритетності саморефлексії проявляється у зміні ролі викладача: він не лише оцінює діяльність здобувача, а сприяє формуванню його здатності до критичного самоаналізу. Такий підхід є особливо важливим у роботі з клієнтами, які мають травматичний досвід, оскільки вимагає від здобувача усвідомлення власних емоційних реакцій та їх впливу на процес правового консультування.

У цьому контексті юридична клініка виступає як середовище формування не лише професійних знань і навичок, але й психологічної готовності майбутнього юриста до роботи в умовах підвищеної соціальної вразливості клієнтів.

Разом з тим, в умовах воєнного стану зазначений підхід набуває нового змісту. На відміну від класичної моделі, де основна увага приділяється клієнту як носію травматичного досвіду, сучасні українські реалії зумовлюють необхідність врахування психоемоційного стану самих здобувачів правничої освіти. Зокрема, окремі здобувачі можуть бути учасниками бойових дій або мати власний досвід переживання війни.

Це обумовлює формування подвійно орієнтованого підходу до діяльності юридичних клінік, який передбачає врахування психологічного стану клієнта та психоемоційного навантаження здобувача.

У межах такого підходу особливого значення набувають:

- розвиток навичок саморефлексії;
- супервізія клінічної діяльності;
- формування психологічної стійкості майбутніх юристів.

Отже, психологічно чутливий підхід у діяльності юридичних клінік в умовах воєнного стану треба розглядати як комплексний елемент їх функціонування, що поєднує правову допомогу, освітню підготовку та врахування психоемоційних аспектів взаємодії як з клієнтом, так і з самим здобувачем.

Проведене дослідження дає змогу дійти висновку, що діяльність юридичних клінік в Україні зазнала суттєвої еволюції – від експериментальної форми практичної підготовки здобувачів до інституційно оформленого елементу правничої освіти та механізму забезпечення доступу до правової допомоги.

Аналіз підходів до періодизації розвитку юридичних клінік свідчить про поступове розширення їх функціонального призначення. Водночас сучасні умови воєнного стану зумовлюють необхідність доповнення наявних підходів шляхом виокремлення нового етапу розвитку, що характеризується трансформацією змісту діяльності юридичних клінік.

Висновки. Встановлено, що правові проблеми клієнтів у сучасних умовах мають комплексний характер і поєднують юридичні, соціальні та психоемоційні

аспекти, що обумовлює необхідність впровадження психологічно чутливого підходу до надання правової допомоги, узгодженого з концепцією «trauma-informed lawyering».

Обґрунтовано, що в умовах воєнного стану зазначений підхід має бути розширений і на здобувачів правничої освіти, які можуть мати власний травматичний досвід, що зумовлює необхідність формування подвійно орієнтованої моделі діяльності юридичних клінік.

У цьому контексті особливого значення набуває розвиток навичок само-рефлексії здобувачів, що відповідає підходу W. P. Quigley, згідно з яким здатність до самостійного аналізу власної діяльності є ключовою умовою професійного становлення юриста.

З урахуванням отриманих результатів подальший розвиток діяльності юридичних клінік доцільно пов'язувати зі впровадженням практичних механізмів адаптації їх функціонування до умов воєнного стану. Зокрема, йдеться про:

- інтеграцію елементів психологічно чутливого підходу у процес правового консультування, що передбачає розвиток навичок комунікації з клієнтами, які мають травматичний досвід;
- запровадження супервізійних та рефлексивних практик у діяльності юридичних клінік, спрямованих на підтримку здобувачів та формування їх професійної стійкості;
- удосконалення методичного забезпечення клінічної освіти шляхом включення компонентів, пов'язаних із роботою в умовах підвищеного психоемоційного навантаження;
- розвиток міждисциплінарної взаємодії юридичних клінік з фахівцями у сфері психологічної допомоги з метою належного реагування на комплексні потреби клієнтів.

Отже, юридична клініка в умовах воєнного стану трансформується у мультифункціональну платформу, яка поєднує освітній, соціальний та психологічно чутливий складники діяльності, що потребує подальшого нормативного, методичного та наукового забезпечення.

Список використаних джерел

1. Barry M. M., Dubin J. C., Joy P. A. Clinical Education for this Millennium: The Third Wave *Clinical Law Review*. 2000. Vol. 7:1. URL: <https://ssrn.com/abstract=2548228>
2. Katz S., Halder D. The pedagogy of trauma-informed lawyering'. *Clinical Law Review*. 2016. № 22(2). P. 359–393. URL: https://www.law.nyu.edu/sites/default/files/upload_documents/Katz%20-%20Halder%20Pedagogy%20of%20Trauma-Informed%20Lawyering.pdf
3. Quigley W. P. Introduction to clinical teaching for the new clinical law professor. *Clinical Law Review*. 1995. № 1. P. 449–456. URL: <https://ideaexchange.uakron.edu/akronlawreview/vol28/iss3/7/>
4. Simpson E. G. III, Collins G. L. Serving Those Who Served. *University of Richmond UR Scholarship Repository*. 2014. URL: <https://scholarship.richmond.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1088&context=law-student-publications>

5. Best Practices for Legal Education: A Vision and a Road Map/ R. Stuckey et al. 2007. Columbia, SC: Clinical Legal Education Association. URL: <https://scispace.com/pdf/best-practices-for-legal-education-a-vision-and-a-road-map-2ohhuqfn2m.pdf>
6. Арабаджи Н. Б. Юридична клініка як інноваційна форма реалізації юридичної освіти *Юридичний науковий електронний журнал*. № 10/2024. С. 158–161. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-10/36>
7. Галай А. В. Спеціалізація юридичних клінік в Україні: quo vadis. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 1. С. 10–18. URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2017/07/Osnovni-navchalni-komponenty-yurydychnoyi-klinichnoyi-osvity.pdf>
8. Дуліба Є., Теремецький В. Юридична клініка як форма навчання і забезпечення реалізації права на правову допомогу. *Приватне право і підприємництво*. 2022. Вип. 21. С. 132–139. DOI: <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2022.21.15>
9. Келемен Р. Ю. Роль юридичної клініки в професійній підготовці майбутніх фахівців з правознавства. *Професійна освіта: методологія, теорія та технології*. 2017. № 5. С. 114–127. URL: https://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2019/63/part_2/19.pdf
10. Комаров В. В. Вища юридична освіта України: нові виміри. *Право України*. 2017. № 10. С. 20–37. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001432211>
11. Координаційний центр з надання правової допомоги. *Річний звіт 2023*. <https://legalaid.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/zvit-systemy-bpd-2023-2.pdf>
12. Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України: Наказ Міністерства освіти і науки України від 03 серп. 2006 р. № 592. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06#Text>
13. Стандарти діяльності юридичних клінік в Україні: схвалені Всеукраїнським з'їздом Асоціації юридичних клінік України 19 червня 2014 року. *Асоціація юридичних клінік України*. URL: <https://legalclinics.in.ua/standarty-diyalnosti-yurydychnyh-klinik-ukrayiny>
14. Шелепа А. А. Організаційно-правові засади діяльності юридичної клініки вищого навчального закладу України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. Т. 2, № 2. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.46>

Viktoriia Grygor'yeva. Legal clinic as a socio-educational institution: transformation of its activities under martial law

The article examines the need to update the functional purpose of legal clinics under conditions of martial law. It is substantiated that the modern development of legal education, based on the competency-based approach, determines the increasing role of legal clinics as an effective tool for developing professional competencies of future lawyers, combining theoretical training with practical activity and acquiring law enforcement experience. Based on the analysis of scientific and practical approaches to defining the essence and functions of legal clinics, as well as the development of the clinical legal education movement in Ukraine, including existing approaches to its periodization, a tendency towards the gradual expansion of their functional purpose and increasing complexity of their activities has been identified.

It is established that under martial law the nature of legal needs of legal clinic participants is changing, acquiring a complex character and combining legal, social, and psycho-emotional aspects. At the same time, it is substantiated that the activities of legal clinics are carried out within a multi-layer vulnerability environment, which includes not only clients but also law students, academic staff, and other participants of the clinical process, resulting in additional psycho-emotional burden and affecting the effectiveness of interaction.

The study confirms the importance of applying a psychologically sensitive approach to legal assistance and determines its significance for the effectiveness of clinical activity. It is proved that under martial law this approach should be expanded by taking into account the psycho-emotional condition of law students, who may act not only as providers of legal assistance but also as individuals with their own traumatic experience, which affects the process of professional training and learning outcomes.

As a result of the research, theoretical approaches to updating the activities of legal clinics are proposed, including the integration of a psychologically sensitive component into educational and practical activities, the development of reflective and supervisory practices, as well as the formation of a dual-oriented model of clinical legal education.

Keywords: legal clinics; legal education; martial law; psychologically sensitive approach; multi-layer vulnerability environment; clinical legal education; professional competencies.

*Дата першого надходження статті до видання: 13.04.2026 р.
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.04.2026 р.*

УДК: 34:004

DOI 10.31558/2786-5835.2026.1.2.6

Калаченкова Катерина Олександрівна,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри господарського та адміністративного права
Донецького національного університету імені Василя Стуса
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0720-2476>

РОЛЬ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК У РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ ЗЕЛЕНОГО КУРСУ В УМОВАХ ДИДЖИТАЛІЗАЦІЇ

У статті проведено наукове дослідження ролі юридичних клінік як інституційного механізму реалізації політики зеленого курсу (European Green Deal) в умовах глобальної диджиталізації суспільних відносин. Актуальність теми зумовлена необхідністю імплементації Україною стандартів Європейського Союзу щодо кліматичної нейтральності та сталого розвитку, що в національних реаліях набуває характеру «подвійного переходу» (Twin Transition) – поєднання екологічної трансформації з цифровим розвитком. Метою статті є визначення правової ролі юридичних клінік у реалізації політики зеленого курсу та аналіз впливу диджиталізації на їх функціонування як інструменту забезпечення ефективної екологічної політики держави.

У межах дослідження здійснено аналіз наукових робіт вчених, а також архітектури законодавства національного та міжнародного рівнів, що регулює питання екологічного та цифрового розвитку. Звернено увагу, що юридичні клініки, окрім освітньої функції, виконують критичну соціальну місію, виступаючи посередниками у забезпеченні доступу до екологічного правосуддя відповідно до положень Орхуської конвенції.

Наукова новизна роботи полягає в обґрунтуванні концептуальної тривірневої моделі трансформації юридичних клінік. Перший рівень передбачає спеціалізацію через створення екологічних клінік; другий – технологізацію шляхом функціонування у форматі «цифрових лабораторій» для роботи з Big Data та інструментами LegalTech; третій – масштабування у міжуніверситетські мережеві «зелені офіси». Доведено, що використання диджитал-інструментів (електронних платформ, реєстрів та систем моніторингу) дає змогу клінікам ефективно долати інституційну розірваність, забезпечуючи інклюзивність захисту екологічних прав громадян. Сформульовано висновки щодо необхідності інтеграції юридичних клінік у систему цифрового екологічного врядування як суб'єктів, що забезпечують горизонтальну взаємодію між державою, наукою та суспільством.

Ключові слова: юридична клініка, зелена економіка, зелений курс, Green Deal, довкілля, диджиталізація, цифрова трансформація, екологічне врядування, цифрові лабораторії, «зелені офіси», екологічні права, LegalTech, правове регулювання, доступ до правосуддя, державна політика, сталий розвиток, аграрний сектор, екологічна політика, євроінтеграція.